CULTUURHISTORISCHE INVENTARISATIE NOORD-BRABANT
MONUMENTEN INVENTARISATIE PROJECT

GEMEENTE SCHIJNDEL

UITGAVE PROVINCIE NOORD-BRABANT

colofon

De Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/ Monumenten Inventarisatie Project wordt verricht door mevr. drs. M. Daru-Schoemann, dhr. drs. M. Koenders, dhr. drs. A. van Leeuwen (coördinatie), dhr. drs. N. Maes, dhr. drs. J. Michels, dhr. H. Ruiter arch. h.b.o., mevr. drs. M. Vaessen, mevr. drs. W. Wessel.
Secretariaat: mevr. D. van Loon-Graafmans, Hildebrandstraat 24, 5216 VR 's-Hertogenbosch. Tel. 073-147471.

De rapporten zijn te bestellen bij de afdeling Voorlichting van de Provincie Noord-Brabant, Brabantlaan 1, 5216 VR 's-Hertogenbosch.
Tel.: 073-812511.

INHOUD

Woord vooraf 3

Werkwijze en criteria 4

1. Situering der gemeente 9

2. Bodemgesteldheid 9

3. Grondgebruik 11

4. Infrastructuur 12

5. Nederzettingsstructuur 15

6. Stedebouwkundige typologie 17

7. Karakterisering der objecten, bouwvormen en typen 17

8. Beschrijving der objecten 28

Literatuurlijst 78

Kaart (bijlage)

WOORD VOORAF

Dit rapport over Schijndel maakt deel uit van de serie Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/Monumenten Inventarisatie Project. Het geeft per gemeente een overzicht van de waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen tot ca. 1940 in de steden en dorpen van de provincie.
De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabantse cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht urgent gemaakt. Ondanks vervlakking en schaalvergroting bezit elke gemeente een eigen karakter in de stedebouwkundige structuur, de bebouwing van kern en buitengebied. We doelen daarbij zeker niet alleen op erkende monumentale gebouwen, maar evenzeer op boerderijen, woonhuizen, fabrieksgebouwen, bruggen en sluizen, wegkruisen of een ijzeren sierhek en dorpslinde.

Na het monumentenjaar 1975 heeft het provinciebestuur besloten om de cultuurhistorische waardevolle bebouwing van de provincie vast te laten leggen. Hiervoor is in 1976 de "Inventarisatiecommissie Brabantse Monumenten" ingesteld. In september 1979 is een drietal inventarisatoren aangesteld om een werkmodel te ontwikkelen en veldwerk en rapportage te verrichten.
Dit model is tot eind 1988 gehanteerd in 69 gemeenten. Najaar 1988 is ook in Noord-Brabant het door de minister van WVC geëntameerde Monumenten Inventarisatie Project van start gegaan. Binnen dit project wordt vastgelegd hetgeen in Nederland tussen ca. 1850 en 1940 aan bouwkunst en stedebouw is gerealiseerd.

Het MIP beoogt:
- het verkrijgen van een eerste landelijk overzicht van de zgn. "jongere bouwkunst en stedebouw' (ca. 1850 - 1940)
- het bevorderen van kennis en waardering voor historische stads- en dorpsgezichten en voor monumenten van geschiedenis en kunst uit de periode 1850 - 1940
- het formuleren van uitgangspunten ten behoeve van publikaties en wetenschappelijk onderzoek op architectuurhistorisch, bouwhistorisch, stedebouwkundig, historisch-geografisch of industrieel-archeologisch gebied
- het verkrijgen van bouwstenen als een eerste aanzet tot nieuw te ontwikkelen beleid van Rijk, provincies en gemeenten ten aanzien van de ruimtelijke ordening, stadsontwikkeling en monumentenzorg, alsmede van een basis voor planologisch-stedebouwkundige afwegingen
- het verzamelen van informatie die voor Rijk, provincies en gemeenten als basis kan dienen bij het selecteren en registreren van objecten, ensembles, structuren en dorps- en stadsgezichten

In Brabant zullen daarnaast ook nog objecten en structuren van vòòr 1850 vastgelegd worden als uitvloeisel van de in 1979 begonnen Cultuurhistorische Inventarisatie.
Onderzoek en veldwerk voor dit rapport vonden plaats in 1989, door mevr. drs. W.M. Wessel.

's-Hertogenbosch, maart 1990.

WERKWIJZE EN CRITERIA

In Brabant is het MIP officieel van start gegaan op 1 oktober 1988. De inventarisatie wordt hierbij gebiedsgewijs aangepakt. Daartoe is de provincie in acht werkgebieden verdeeld, op basis van de historische en bestuurlijke ontwikkelingen in de periode 1850 - 1940.
Deze gebieden zijn:
1. Brabants Kleigebied
2. Zuidwest Brabant
3. Regio Tilburg
4. Regio 's-Hertogenbosch
5. Kempen
6. Regio Eindhoven
7. Maaskant
8. Brabantse Peel

Bij de inventarisatie wordt - binnen een zo breed mogelijke context - gewerkt van groot naar klein.
Eerst wordt van elk gebied een schets gegeven van de algemene karakteristieken. Op basis hiervan wordt voorts - gemeentegewijs - ingegaan op de stedebouwkundige aspecten van een stad of dorp. Tegen deze achtergrond worden ten slotte de objecten in de verschillende gemeenten beschreven.
De door het rijk voorgestelde werkwijze sluit goed aan bij onze sinds 1979 gevolgde werkwijze. Onbewust vooruitlopend op het MIP heeft de provincie vanaf het begin naast de oudere bouwkunst (ca. 10% van de monumenten in Brabant) ook steeds de jongere bouwkunst (ca. 90% van de monumenten) in haar werkwijze betrokken. Dit uitgangspunt zal binnen het MIP gehandhaafd blijven, met dien verstande dat de gegevens van de oudere bouwkunst buiten het MIP-kader vallen en dus niet aan het rijk geleverd zullen worden. Zij zullen wel voorkomen in de rapporten van de gemeenten die gewoon zullen blijven verschijnen. Tevens zullen nu ook de grote gemeenten (Tilburg, Breda, Bergen op Zoom, Eindhoven, Roosendaal, Helmond en 's-Hertogenbosch) beschreven worden.
In de geautomatiseerde MIP-bestanden welke uiteindelijk aan het Rijk geleverd gaan worden, zal ook het bestaande materiaal van jongere bouwkunst van de 69 reeds geïnventariseerde gemeenten worden opgenomen.
Deelname aan het MIP verleent de provinciale inventarisatie een belangrijke toegevoegde waarde. Zonder extra provinciale investering wordt het inventarisatiebestand geautomatiseerd en in overeenstemming gebracht met een landelijke opzet.
Voor verdere details verwijzen wij naar de Handleiding Inventarisatie jongere bouwkunst en stedebouw (1850-1940), Zeist- 's-Gravenhage 1987.

Criteria

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking komen moet uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurt aan de hand van een aantal criteria, die groepsgewijs worden omschreven.
Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het produkt van een - al dan niet geleidelijke - historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel net zo goed voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk.Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurverstorende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken.
Een heel ander voorbeeld is de oude vestinggordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 zijn uiteindelijke vorm kreeg. Daarmee is de historische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.

Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek worden alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

* Architectonische en kunsthistorische criteria

- het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedebouwkundige of kunstenaar
- het object is gaaf qua stijl en detaillering
- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw) techniek, (bouw)- type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
- het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.

* Planologische, landschappelijke en stedebouwkundige criteria

- het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten, erfbeplanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
- het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
- het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
- het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
- het object vormt een onderdeel van een historische stedebouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
- het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.

* Sociaal- en cultuurhistorische criteria

- aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
- het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
- het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, is het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere.
Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudig voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of wijdere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote - zo niet dominerende - rol gespeeld. Objecten als daglonershuizen, weverswoningen, smidsen e.d., ontlenen vooral daaraan hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorde situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen.

Tenslotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheidswaarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld.

Samenstelling rapport

In dit rapport wordt een beeld gegeven van de cultuurhistorisch waardevolle structuren en objecten van oudere en jongere bouwkunst binnen de gemeente. Hierbij is de samenhang tussen de objecten en het landschap of de nederzetting van groot belang.

Door het raadplegen van de historisch-geografische beschrijving van het inventarisatiegebied (afzonderlijk verkrijgbaar) en het naslaan van specifieke plaatsgebonden literatuur ontstaat een beeld van de ontwikkelingen tot ca. 1950. De topografische kaarten van ca. 1850, 1900 en heden op de schalen 1 : 50.000 en 1 : 25.000 zijn eveneens van belang, omdat door vergelijking een indruk ontstaat van occupatiepatronen en ontwikkelingen tot op heden. In het veld wordt dit beeld aangevuld met eigen waarneming.
Vervolgens worden per kern en in het buitengebied de objecten die aan de eerder genoemde criteria voldoen geregistreerd.

Elk rapport omvat de volgende onderdelen. Na Woord Vooraf en Werkwijze en Criteria worden de ligging van de gemeente (hoofdstuk 1), de bodemgesteldheid (2) en het grondgebruik (3) behandeld. Dan volgt een overzicht van de veranderingen in infrastructuur, wegen, waterlopen etc. (4). Vervolgens worden de nederzettingen behandeld (5). In de hoofdstukken 6 - 8 worden de onderzoeksresultaten beschreven. Voor de grotere gemeenten met planmatige ontwikkelingen tussen 1850-1940 wordt een stedebouwkundige typologie gegeven met een kaart van gebieden van bijzondere stedebouwkundige waarde. Bij de meeste kleinere gemeenten blijft dit onderdeel achterwege. Hier hebben in het algemeen immers in de periode 1850-1940 geen samenhangende stedebouwkundige ontwikkelingen plaatsgehad. Wel worden in sommige gemeenten waardevolle bebouwingsgroepen van vòòr de periode 1850-1940 apart aangegeven.
Dan volgt een karakterisering der objecten, bouwvormen en typen (boerderijen, woonhuizen, openbare gebouwen etc.). Dit alles wordt afgesloten met de objectgegevens, geordend naar adres en huisnummer (even, oneven). Per object worden de oorspronkelijke en huidige functie, architect, bouwdata, bouwstijl en een beschrijving der gevels, ramen, deuren, daken, bijzondere constructies en in een enkel geval interieurgegevens (meestal wordt alleen het exterieur geregistreerd) weergegeven. Dan volgen bijgebouwen, artefacten (stoepen, stootstenen, hekken etc.) en groenelementen. Ook wordt aangegeven een motivering voor opname en of het object beschermd is.
Tenslotte volgt de literatuur.

Bijgevoegd worden kaarten 1 : 10.000 en indien nodig deelkaarten van de stedebouwkundige typologie en de dichtbebouwde kernen. Op de kaart 1 : 10.000 worden aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip) - beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnaam en huisnummers
- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm. (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen worden eveneens aangegeven.

1. Situering der gemeente.

1.1. Ligging

De gemeente Schijndel is gesitueerd in het noordoosten van de provincie Noord-Brabant en wordt ingedeeld in de M.I.P.- regio "Regio 's-Hertogenbosch".
De totale oppervlakte van de gemeente Schijndel bedraagt 4748 ha., met 21.398 inwoners. Zij behoort hiermee tot de middelgrote gemeenten.
De huidige gemeente Schijndel bestaat uit de kernen Schijndel en Wijbosch. Daarnaast heeft deze gemeente nog een aantal gehuchten. Deels vergroeid met de hoofdkern Schijndel zijn Plein, Schootse Hoek en Schutsboom-Boschweg en Hoevenbraak. In het noordelijk deel treft men de gehuchten De Bus, Lieseind, Houterd, Vossenberg en Bogaard aan. In het oostelijke stuk vindt men Laverdonk, Kilsdonk en Hoeves, ged. Eerde. In het zuiden van de gemeente bevinden zich Hermalen, Achterste Hermalen, Keur en het grotendeels als industrieterrein gebruikte Duin. In het westen zijn Beek, Broekstraat, Vogelenzang, Oetelaar, Weidonk, Borne en Elde te vinden. Er hoort ook een klein deel van Gemonde toe.
De gemeente wordt begrensd door de gemeenten Den Dungen, Berlicum en Heeswijk-Dinther in het noorden en noordoosten. Veghel is aan de oostgrens gelegen, Sint-Oedenrode in het zuiden en Boxtel en Sint-Michielsgestel in het westen. Deze gemeentelijke begrenzing heeft voor een deel een natuurlijk karakter. In het noordoosten vormt de oude bedding van de Aa de grens met Heeswijk-Dinther. In het westen bepaalt de Beekse Waterloop (of Beek) de grens met Sint-Oedenrode. Dit grillige verloop verandert in het uiterste westelijke deel en het zuiden. De grens is hier juist opvallend rechtlijnig, hetgeen gebruikelijk is in heide- en broekgebieden. De oostgrens wordt eveneens grotendeels gevormd door het verloop van de oude rechte zandpaden, maar wordt onderbroken door een enkele kleine uitstulping, de vorm van de oude akkers volgend, ten zuiden van de spoorlijn. Deze spoorlijn bepaalt ter hoogte van de kruising met de Eerdsebaan het grensverloop. Ten noorden van Eerde gekomen buigt de grens met een vloeiende lijn af naar het noorden, tot waar zij de Veghelse Dijk bereikt. Van hieruit loopt een vrijwel kaarsrechte lijn tot over de Zuid-Willemsvaart, tot wederom de meanderende loop van de oude bedding van de Aa wordt bereikt.

1.2 Ontwikkeling

In de loop van de geschiedenis is Schijndel diverse malen afwisselend hertogsdorp en heerlijkheid geweest. Landbouw en ambachtelijke nijverheid zoals de klompenmakerij zijn de hoofdbron van inkomsten tot ver in deze eeuw geweest. In deze eeuw hebben vooral kaarsen en kousen Schijndel tot industriedorp gemaakt. Schijndel maakt deel uit van het Stadsgewest 's-Hertogenbosch.

2. Bodemgesteldheid.

2.1. Grondsoorten

De gemeente Schijndel bevindt zich geologisch gezien, in het gebied van de Centrale Slenk.
De ondergrond voor de huidige bodem is ontstaan in het Pleistoceen. In deze periode, die duurde van ca. 1,5. miljoen jaar geleden tot 10.000 jaar terug, hebben de oerstromen van de Maas en de Rijn gezorgd voor afzettingen van zand, grind en leem. Deze diluviale sedimenten werden aan het einde van bovengenoemde periode grotendeels ondergestoven door dekzandlagen. Het gebied van de vroegere Molenheide werd niet ondergestoven. De aan de oppervlakte komende leem zou worden benut door de steenbakkerij. Voorts bestaat een groot deel van de bodem uit beekdalgronden; onder meer het stuk grenzend aan de voormalige Molenheide,

het Wijboschbroek. Ook Lariestraat en Houterd behoren hiertoe, alsmede vrijwel geheel het oostelijke deel. Op een klein gedeelte treft men stuifzand aan, merendeels als heidegebied overgroeid; dit is te vinden in het gehucht Duin en in de noordoostelijke punt van de gemeente, "Vlagheide".
Het oude akkerbouwgebied vindt men in het noorden tussen de Lieseindsestraat en de Molendijk en in een klein gebied ten westen van de kruising Lieseind - Lieseindsestraat. Ten oosten is het te vinden vanaf de bebouwde kom van Schijndel; met als as de Wijbosscheweg en grotendeels de Eerdsebaan. Behalve de kern van Wijbosch vallen in dit gebied de Zandkantsestraat en de Schoolstraat, als noordelijke uitloper de Kerkstraat. Los hiervan zijn er nog twee kleine stukken, namelijk het deel waarin de Heertveldseweg en het noordelijke deel van Hoeves gesitueerd zijn; tenslotte een onbebouwd stuk grond ten zuiden van de Veghelsedijk.
Ten zuiden bevindt zich een klein oud akkergebied bestaande uit de weg Achterste Hermalen met akkers. In het westen bestaat het oude akkerlandschap uit een deel van de Olie-eindsestraat met akkers ten noorden van de Oetelaarsestraat. Oude akkerbouwlanden die zich aan de westelijke gemeentegrens bevinden, zijn het deel van de kruising Dennensteeg - Gestelseweg, Vogelenzang tot de naamloze verbindingsweg naar De Kuilen en de Bodem van Elde met het zuidelijk deel van de Broekstraat.
De plaats Schijndel zelf wordt nog steeds grotendeels omringd door oude akkerbouwgebieden. In het noorden wordt de as gevormd door de Houterdsedijk tot en met de Vossenberg, met daarnaast Bogaard en deels de Steeg, de Heuvelstraat en de Leemweg. De uiterste zuidgrens wordt gevormd door de Langstraat. Het verloop van het oude akkerbouwgebied is er zeer grillig en loopt door tot de bebouwde kom. In het westen loopt het zuidelijke deel door met als vestigingsas de Borne. In het noordwesten omvat dit het terrein Bosweg - Weidonk - Lieseindsestraat - Nieuwe Slender - Lieseindsedijk.

2.2. Hoogte en afwatering.

Het hoogste punt van de gemeente is 11.30 meter boven N.A.P. in het gehucht Duin. Het gehele gebied van de Vlagheide, Duin en de oude bestaande kern van Schijndel ligt op een stuifzandrug van ca. 10 meter. De lijn zuid-oost naar noord-west volgend is er een hoogteafname te zien tot het laagste punt wordt bereikt met 5.40 boven N.A.P. bij Lieseind - Woudseweg. De natuurlijke waterwegen, alsmede de Zuid-Willemsvaart, volgen dan ook die richting. De laag gelegen en daardoor vochtige gebieden met een slechte afwatering laten zich herkennen door namen met "broek" erin. Dit is in het noordoosten Wijboschbroek en in het zuidwesten Broekstraat. De hoogteligging van de gehuchten waarin het achtervoegsel "donk" voorkomt verschilt in deze gemeente zo weinig van de "broek" gehuchten dat dit niet als vestigingsfactor meetelt.

De gemeente valt onder het Waterschap de Aa. Schijndel behoort zowel tot het stroomgebied van de Dommel als dat van de Aa, maar de rivier de Aa verzorgt de afwatering van het grootste deel, namelijk het midden, noordoosten en oosten. De gronden worden van overtollig water ontdaan nadat de beken en andere waterlopen hierop afgewaterd hebben. Het merendeel van deze waterlopen houdt de noordelijke of noordoostelijke stroomrichting aan.
Het noordwestelijke en zuidelijk deel watert af op de Dommel.
Het merendeel van de wateren heeft een grillig verloop. Dit geldt niet voor het veel later ontgonnen gebied van de Rooise Heide. Het verloop van de daar gegraven afwateringssloten is orthogonaal en volgt de grens met St. Oedenrode.

3. Grondgebruik

De landbouwontginning kwam al vanaf de achtste eeuw na Christus op. De boeren vestigden zich in kleine groepjes, hetgeen leidde tot het ontstaan van gehuchten. De heidegronden waren gemeenschappelijk. Deze gronden waren onmisbaar voor de ontginning; de heiplaggen konden tot mest verwerkt worden, terwijl de heide zelf dienst deed als graasgrond.
Aangezien er nog geen ruilverkaveling plaats vond is het verband tussen verkaveling, oude akkers en grondgebruik duidelijk aanwijsbaar.
Er bestaat een groot verschil in de verkavelingsstructuur in de oude ontginningen van vòòr 1900 en die van de periode daarna. In 1900 was er in Schijndel nog 420 ha. woeste grond.
De oude verkaveling is in twee soorten te verdelen; de meer blokvormige kampontginning en de latere strokenverkaveling. Er is geen hoofdrichting te herkennen in de oude verkaveling; de door vererving sterk opgedeelde, smalle langwerpige stukken land staan gewoonlijk loodrecht op de as van de weg. Afwijkende kavelvormen worden veroorzaakt door stroompjes die als grens dienen of door microreliëf ter plaatse.
De oudste ontginningsvorm, de onregelmatige blokvormige percelen, treft men aan in de oude akkerbouwgebieden. De hoofdvorm blijft herkenbaar, al werden deze blokken bij het in cultuur brengen al direct verdeeld door de gebruikers.
Bij het in cultuur brengen van de Rooise Heide, Vlagheide, het oostelijk deel van Wijboschbroek en in mindere mate bij de Molenheide is men uitgegaan van een ander principe. Eerst werd er een rechtlijnig wegenpatroon aangelegd, daarna volgde vooral bebossing in regelmatige, tamelijk grote percelen.
De gemeente was op het gebied van graangewassen het meest bekend om de tarwe. Vanaf ca. 1900 valt het onder het stelsel van de Vlaamse Landbouw, een verbetering die vooral te danken was aan de verbeterde mogelijkheden van invoer en van de kwaliteit van het veevoeder zelf. De eerste eeuwen werd er voornamelijk landbouw en veeteelt bedreven. De landbouw concentreerde zich op de hoger gelegen delen. De broek- en beekdalgronden werden gebruikt als graasgrond en waren deels individueel, deels gemeenschappelijk bezit.
In het Aardrijkskundig Woordenboek door Van der Aa uit 1847 werden de gewassen opgesomd; rogge, tarwe, gerst, erwten, bonen, vlas, aardappelen en hop.
Schijndel werd bekend door de aldaar uitgeoefende hopteelt, wat de bewoners de bijnaam "hopbellen" opleverde. Uit de hopbellen won men de bittere stof lupuline, welke werd gebruikt in de bierbrouwerij voor de smaak en ter conservering. Het oudste bericht omtrent hopteelt dateert uit 1400, maar het bestond mogelijk al eerder. De verbouw van dit gewas bracht enkele practische voordelen met zich mee; ondermeer het feit dat de hopoogst na die van het graan viel. In 1854 brachten de hopbellen nog een recordprijs op, maar daarna ging het bergafwaarts en na 1891 werd hop niet meer genoemd als handelswaar.
De aardappelteelt had al in de achttiende eeuw een grote vlucht genomen. Dit bleef tot in de dertiger jaren een van Schijndel's belangrijkste handelsprodukten.
Het meest opvallende element van de huidige landbouw is het grote areaal bestemd voor maïs.
Omdat het beschikbare heidegebied betrekkelijk klein was, heeft de schapenteelt in Schijndel nooit veel betekend.
Belangrijker waren de varkens- en runderteelt. Van grote betekenis voor de landbouw en veeteelt is de oprichting van de Noordbrabantse Christelijke Boerenbond in 1896, waar de Schijndelse boeren direct aan deelnemen. Gezamenlijke inkoop van kunstmest en veevoer werd zo georganiseerd, de boterfabriek van de N.C.B. verwerkte de veeteeltprodukten. Men kon de concurrentie beter het hoofd bieden. Aan het begin van deze eeuw bestond er een levendige export van hammen en spek.
In vroegere eeuwen vulde de bijenteelt het gezinsinkomen aan. Met het verdwijnen van de diversiteit van de landbouw en de heidevelden verdween de bijenteelt

vrijwel geheel, op enkele bijenkorven na die nu nog staan in het gehucht Achterste Hermalen.
Schijndel is het bekendst door de bosbouw. De specifieke leemachtige ondergrond leende zich hier goed voor. De oude naam Scinle betekent zelfs mogelijk "schorsbos".
In 1462 kregen de inwoners van de Bodem van Elde, in 1465 die van Schijndel het recht van voorpoting. Dit recht hield in dat men naar believen bomen mocht aanplanten. Er werden die eerste eeuwen vooral eiken geplant. Men gebruikte de eikels als varkensvoer en het hout voor timmerwerk. Met het ontstaan van leerlooierijen werd run uit de eikeschors gewonnen voor het looiproces, tot men ca. 1875 overging op een ander looiprocedé.
Omdat het bomenbestand in de Tachtigjarige oorlog gedecimeerd was, besloot men tot aanplant van snellere groeiers zoals wilgen, espen en abelen.
In 1770 werd de Canadese populier ingevoerd. Deze groeide sneller en leverde beter hout dan de inlandse- of zwarte populier, die dan ook vlug verdrongen werd. Vooral op leemhoudende grond, zoals die in Schijndel te vinden was, nam de teelt snel toe. Vooral de kleine boeren legden zich toe op de aankweek om hun inkomen aan te vullen. Hiertoe werd op de hoeken van de landbouwpercelen een kweekveld aangelegd, voldoende open voor zonlicht. Op vierjarige leeftijd werden de boompjes dicht bij de grond afgehakt om als peut, dus als entstok te dienen. Vervolgens kregen ze hun definitieve standplaats langs perceelskanten en wegen. Na vijftien tot twintig jaar werden de bomen omgehakt waarna op dezelfde plaats weer nieuwe boompjes konden worden geplant. Met de aanplant van de Canadese ofwel Virginische populier werd Schijndel een belangrijk centrum voor de klompenmakerij.
De teelt van deze "Kanadassen", zoals ze werden genoemd in deze streken, bepaalt ook nu nog in hoge mate het aanzicht van het landschap.
Ditzelfde geldt tot op zekere hoogte voor de griendgronden; de met wilgen begroeide gronden. Deze houtsoort bracht de nijverheid van het mandemaken en hoepelmakersbedrijf met zich mee.
Dennehout werd uitgevoerd om tot mijnstutten te dienen, elzehout werd gekweekt als brandhout en als materiaal voor dijkversterking.
Samenvattend kan men stellen; "de einder van Schijndel is eindig". De horizon van dit vlakke landschap vindt haar begrenzing in de -deels recent nieuw aangeplante- hoge populieren.

4. Infrastructuur

4.1. Waterwegen

Voor Schijndel was de Aa tot de aanleg van de Zuid-Willemsvaart de belangrijkste rivier. De Aa ontspringt uit enkele waterlopen in de Astensche en Somerse Peel. Van daaruit volgt zij het noord-westen om onder Den Bosch met de Dommel samen te gaan tot de Dieze, welke bij Crèvecoeur uitmondt in de Maas. Deze richting valt samen met de breukrichting van de Centrale Slenk.
De oorspronkelijk sterk meanderende rivier was bevaarbaar op het traject Helmond - Den Bosch. In 1839 was dit tracé al ingekrompen van Erp tot Den Bosch. Omdat de afvoercapaciteit van de Aa onvoldoende was en er zich derhalve regelmatig overstromingen voordeden, besloot men tot een gezamenlijke aanpak. In 1864 werd hiertoe het Waterschap "De Beneden Aa" opgericht. In 1927 vond er een uitbreiding plaats welke het gehele stroomgebied van de Aa omspande. Het waterschap kreeg de naam; "Het Stroomgebied van de Aa". In 1934 werd de Aa genormaliseerd. Behalve de Aa zijn er in deze gemeente enige beken. Dit zijn de Biezenloop, de Dungense- en Beekse Waterloop. Andere wateren van natuurlijke oorsprong zijn te vinden in het gebied van de oude Molenheide. Deze wateren dienen nu als zwembad en visvijver.

De Zuid-Willemsvaart is in de jaren 1822 - 1826 gegraven omdat de Maas geen regelmatige scheepvaart toeliet. Het werd in 1830 in gebruik genomen. Het kanaal loopt vanaf de Maas te Maastricht tot de Dieze in Den Bosch. Het volgt op korte afstand van de Aa eveneens de noord-westelijke richting. In de gemeente Schijndel wateren geen gronden af op dit kanaal.

4.2. Wegen

Het huidige beeld van de wegen is het volgende; het merendeel van de wegen heeft een bochtig verloop, is voorzien van een asfaltbestrating met veel grindtoeslag, heeft greppels of sloten aan weerszijden en is omzoomd door populieren. In de periode 1850-1950 is er geen sprake van een grote toename van het aantal verharde wegen, dit volgt pas in de jaren daarna. Schijndel is ook nu nog in het bezit van een groot aantal zandwegen.
De oudste wegen waren de verbindingen met de omliggende plaatsen en enkele straten in Schijndel zelf. Deze zijn nog steeds duidelijk herkenbaar, zowel aan het wegverloop als aan de bebouwing. De as van de gemeente wordt gevormd door de Gestelseweg - Boschweg - Hoofdstraat - Rooiseweg; de route van St. Michielsgestel naar St. Oedenrode. Verbindingen met Heeswijk en Dinther waren er via de Dinthersedijk, Steeg, Houterdsedijk, en de Molendijk. Naar Wijbosch en Eerde liepen vanouds de Wijbosscheweg en de Zandkantsestraat - Eerdsebaan. Veghel was te bereiken via de Veghelsedijk.
Naar Gemonde ging men vanuit Schijndel via de Gemondseweg en de Bodem van Elde. In Boxtel kwam men door de Schootsestraat en de Boxtelsestraat te volgen. Vele dwarsverbindingen van genoemde wegen behoren eveneens tot de oude wegen. Het oude stratenpatroon van Schijndel bestaat uit het gedeelte Hoofdstraat met de parallelstraten Vicaris van Alphen en St. Servatiusstraat, (vroeger Lange Weg), de Toon Bolsiusstraat en de Elschotsestraat ten noorden, de Pastoor van Erp- en Heikantstraat te zuiden van de Hoofdstraat. Voorts de ronding van de Bunderstraat en Voortstraat, andere oude dwarsstraten zijn de Pompstraat, de Molenstraat - Korte Heikantstraat en de Kluisstraat - Groeneweg. Tot de oude stratenpatronen in Wijbosch behoren de Kerkstraat, de Mgr. van de Venstraat, de Rietstraat en de Venstraat.
In de jaren veertig van de negentiende eeuw werd een grindverharding aangebracht op de weg naar St. Oedenrode, de Europalaan - Rooiseweg.
In 1847 werd de Steeg verhard, omdat het de bedoeling was om in navolging van Veghel een haven aan te leggen.
In 1850 werd een aantal verbindingen van een grindverharding voorzien, de route Vught - St. Michielsgestel - Schijndel en Boxtel over Schijndel naar Veghel. Dat houdt in dat toen ondermeer de Gestelseweg, Boschweg, Hoofdstraat en Wijbosscheweg verhard werden, alsmede de Boxtelseweg, Schootsestraat en Eerdsebaan.
Er werden in die tijd zoveel wegen verhard, omdat de gemeente voor dit doel grote subsidies van het provinciale bestuur ontving.
In 1862 werd de Kloosterstraat aangelegd. Deze naam kreeg de verbinding met Boxtel pas in 1937, voor die tijd stond die weg bekend als Nieuwstraat.
Een aantal van de wegen is verhoogd aangelegd ten opzichte van het land, noodzakelijk om de wegen te kunnen gebruiken in het natte seizoen. Het woord "dijk" wijst op deze verhoogde aanleg, zoals bij de Achterdijk, de Baksdijk, de Broekkantsedijk, de Houterdsedijk, de Koeveringsedijk, (vroeger de Baan op Lieshout) de Lieseindsedijk, de Molendijk, de Poelkensdijk, en de Veghelsedijk. De Europalaan stond voor de Tweede Wereldoorlog nog bekend als Rooise Dijk. Meestal is hier gebruik gemaakt van natuurlijke omstandigheden zoals aanwezige zandruggen. De verhoging ten opzichte van het lager gelegen land is overigens gering. Anders ligt dit bij de Kanaaldijk Noord en Zuid. Bij de aanleg van de Zuid-Willemsvaart heeft men namelijk een deel van het uitgegraven zand en leem

gebruikt voor de aanleg van de parallel lopende dijken, waarover oorspronkelijk een jaagpad liep. Deze twee wegen liggen aanmerkelijk hoger dan het omringende land, zodat er in deze omgeving sprake is van "dijk- huisjes en -boerderijen".
Het oude wegenpatroon is nog grotendeels herkenbaar, al zijn er na de Tweede Wereldoorlog grote veranderingen geweest. Een van de belangrijke veranderingen was de aanleg van een marktplein, de Markt, voor de St. Servatiuskerk. Een andere doorbraak was de aanleg van het Plein 1944, een verkeersplein. Een naoorlogse verkeersdoorbraak, waaraan nog steeds wordt gewerkt, is de Structuurweg. Deze snelweg is ten noorden van de Schijndelse kern gelegen en dient als zodanig om de Hoofdstraat te ontlasten. Deze weg betekent een doorbreking van wegen die tot de oude structuur behoren.
Het wegenpatroon werd in de loop van de jaren sterk uitgebreid door de aanleg van woonwijken in de jaren vijftig en zestig. De schaal en aanleg hiervan is aangepast aan de reeds bestaande structuur, met ruim opgezette beboste lanen en traditionele twee-onder-een-kaphuizen.

4.3. Spoorwegen

Schijndel bezit nog steeds een goederenspoorlijn met stationsgebouw. De aanleg van de spoorlijn werd gefinancierd en geïnitieerd door de Rotterdamse notaris W.H. van Meekeren, die in 1869 voor dit doel verlof vroeg aan de regering. In datzelfde jaar richtte hij de N.B.D.S. op, de Noord-Brabantsche - Duitsche Spoorwegmaatschappij. Al twee jaar daarvoor was hij begonnen met marktonderzoek of een dergelijke lijn levensvatbaarheid zou hebben. In 1867 al besloot de Schijndelse gemeenteraad om de gronden te schenken. Het merendeel van de lijn zou aangelegd worden over de Rooise Heide, welke de gemeente had verworven bij de vaststelling van die grens in 1864. Doordat men deze goedkope gronden uitkoos, kwamen het station en de spoorlijn ten zuiden van de belangrijkste woonkernen Schijndel en Wijbosch relatief ver van het centrum te liggen. Bovendien schonk het gemeentelijk bestuur in 1869 F. 10.000,- subsidie en werd er f. 5000,- ter beschikking gesteld om mee te delen in de kosten van het stationsgebouw. In juli 1873 werd Schijndel op het spoorwegnet aangesloten. Schijndel maakte deel uit van het "Duitse lijntje", de route Boxtel - Wesel, een lijn welke in 1879 werd voltooid. Jarenlang reden over deze spoorlijn de internationale treinen die het vervoer van Boxtel en Wesel naar Duitsland, Oostenrijk en verder verzorgden. De spoorlijn was vooral van belang voor de handel. Ingevoerd werden bijvoorbeeld steenkolen, kalk en guano, geëxporteerd werden o.m. kalveren, varkens en lijnzaad. Belangrijk was de opname in de postlijn Vlissingen - Hamburg - Berlijn in 1881. De Eerste Wereldoorlog betekent een gevoelig verlies, wanneer de handel vrijwel stil komt te liggen door uitvoerverboden en de inbeslagname van het Duitse gedeelte van de spoorlijn. In 1922 failleerde de N.B.D.S. en in 1924 werd de lijn van dubbelspoor teruggebracht tot enkelspoor. Na de Tweede Wereldoorlog leidde de verbinding een kwijnend bestaan, totdat zij in de tweede helft van de jaren vijftig werd opgeheven. De rails liggen er nog, het station is tot woonruimte omgebouwd.
Gedurende het bestaan van de steenfabriek "De Molenheide" heeft er een hulpspoorlijn voor het grondstoftransport via de Houterdsedijk naar de fabriek aan de Zuid-Willemsvaart gelopen. Hier zijn geen restanten van.

Vanaf 26 juni 1899 was er een tramverbinding met de omliggende plaatsen, welke door de Hoofdstraat en Boschweg voerde. Ter hoogte van het vroegere café "De Tramhalte" aan de Hoofdstraat bevond zich de remise en tevens pleisterplaats. (Het huidige café "Le Touché" is vanwege sterke verbouwing niet opgenomen in de inventarisatie) Vanaf 1930 werd er een veel snellere busdienst onderhouden door de tramwegmaatschappij; "De Meierij", ook voor het traject Den Bosch - Schijndel - Eindhoven. In 1936 werden de rails dan ook opgebroken.

4.4. Militaire structuur

Op de recente militaire oefenterreinen na, is er geen sprake van een militaire structuur in de gemeente Schijndel.

5. Nederzettingsstructuur

5.1. Schijndel

Schijndel wordt voor het eerst genoemd als "Scinle" in 1299.
In het betreffende document gaf Hertog Jan II van Brabant toestemming tot het oprichten van de Koeveringse molen. Schijndel was eerst een hertogsdorp, tot het aan het eind van de veertiende eeuw een heerlijkheid wordt. Het in pand geven was voor de hertog een manier om geld te verwerven. Zo werd de plaats in 1454 weer hertogsdorp en in 1505 wederom voor korte tijd heerlijkheid. Karel V loste de pandschuld in 1551 in, zodat het hertogsdorp werd. In 1559 werd het voor de laatste keer heerlijkheid. In 1612 veranderde de status weer in hertogsdorp, toen de bewoners zelf de verpanding ter waarde van f. 2350,- aflosten. In 1629 kwam het aan de Staten en werd zodoende Statendorp. In 1648 werd Brabant wingewest, terwijl de voorafgaande Tachtigjarige oorlog al veel schade had berokkend. In 1688 telde Schijndel slechts 1304 inwoners waarvan eenderde tot de armen behoorde.
In 1740 betekende de aanleg van een keiweg over de route Den Bosch - Best - Eindhoven een gevoelige economische klap. aangezien tot die tijd de hoofdroute naar beide plaatsen over Schijndel liep. Zoals in veel plaatsen in Brabant kwam het industrialisatieproces langzaam op gang in de tweede helft van de vorige eeuw, en daarmee een stijging van de welvaart. De Tweede Wereldoorlog leverde veel verwoestingen op, hetgeen littekens en gedenktekens heeft achtergelaten in de gehele gemeente.

Schijndel is als nederzettingsvorm in eerste instantie te omschrijven als een samengesteld lintdorp. Dat houdt in dat er naast de feitelijke hoofdweg een secundaire structuur ontstaan is bestaande uit meerdere straten, welke parallel lopen aan de Hoofdstraat. Uit het feit, dat deze uitbreiding al zo vroeg noodzakelijk was blijkt de vroegere rijkdom van Schijndel.
Het is belangrijk te bedenken, dat Schijndel niet ontstond op een hooggelegen dekzandrug zoals de andere oude dorpen in deze streek, maar juist tussen de rivierdalen van de Aa en de Dommel in. Blijkbaar is het belang van de handelsweg Den Bosch - Eindhoven welke uiteindelijk van Maastricht naar Luik liep, in de vorm van de Hoofdstraat, doorslaggevender als vestigingsfactor geweest dan ligging bij een rivier. Mogelijk bestond deze weg al ten tijde van de Romeinen.
Schijndel bezat geen echt marktplein. De centrale pleinfunctie werd vervuld door het dorpsplein, dat zich op de plek van de Kluisstraat in de nabijheid van de St. Servatius bevond. Dit stond bekend onder de naam; "die Cluse" of "Cluys-stat." Deze naam werd al in 1431 gebruikt. Op deze plaats bevond zich tot de demping in 1905 ook een driehoekige brandkuil annex drinkkuil.

In tweede instantie is Schijndel een industriedorp.
Van der Aa meldde in 1847 het bestaan van drie brouwerijen, drie molens, twee rosoliemolens en negen leerlooierijen.
Door de liefdadigheidsinstelling de St. Vincentiusvereniging werd in 1854 een koehaarspinnerij opgezet welke tot 1866 heeft bestaan.
In Schijndel heeft van 1863 tot 8 juli 1873, toen het complex in vlammen opging, een gasfabriek gestaan. Deze bevond zich achter het pand Hoofdstraat 100. Daarna ging men weer over op de aloude olieverlichting, tot in 1920 aansluiting op het elektriciteitsnet volgde.

De kaarsenfabriek van de gebroeders Bolsius startte in 1870-1871 aan de Kluisstraat. Deze plaats was te stoffig voor het bleken van de bijenwas en het bedrijf verhuisde naar een door een familielid ter beschikking gesteld stuk grond. Daarom is de fabriek, nog steeds op dezelfde plaats aan de Kerkendijk 126, zo opvallend buiten het nijverheidscentrum geplaatst.
In 1876 werd de eerste steenfabriek gestart, die van de gebroeders Tucken, welke op kaarten uit die tijd staat aangegeven in het zuidelijke deel van de Molenheide.
Opvallend is het, dat de bouw van het station niet leidde tot een verhuizing vanuit het centrum naar dit station. Traditie en de kleinschalige aard van de bedrijven kunnen een oorzaak zijn.
De Stoomroomboterfabriek die zich in 1880 wel bij het station vestigde failleerde binnen enkele jaren.
Ondanks alle opkomende industrie in de tweede helft van de vorige eeuw, noodzakelijk gemaakt doordat de landerijen onvoldoende opbrachten, is er pas in deze eeuw sprake van een duidelijke bevolkingsaanwas. In 1847 waren er 4070, in 1875 waren er 4939 inwoners. In 1921 waren er 6126, in 1930 7896 en in 1945 10.008 bewoners.
In 1898 werd aan de Nieuwe Molenheide 19 bij de Zuid-Willemsvaart, de steenfabriek de Molenheide opgezet. Tussen 1900 en 1925 werkten hier bijna 150 mensen. Een belangrijke opdracht was rond 1918 de leverantie van de elf miljoen stenen voor het derde administratiegebouw van de Spoorwegen te Utrecht. In 1930 ging deze fabriek failliet.
In de eerste helft van deze eeuw werden er talloze kleine bedrijfjes opgericht. Genoemd worden hier de grotere, dan wel degene die nog bestaan.
Het van oorsprong Eindhovense bedrijf Jansen de Wit verhuisde in 1916 naar Schijndel om daar goedkope arbeidskrachten te vinden voor de kousenfabricage. In de jaren dertig was het de grootste kousenfabriek in Nederland en het groeide in de jaren vijftig zelfs uit tot de grootste fabriek op dit gebied in heel West-Europa. Zij was gevestigd aan de Hoofdstraat, tegenover de plek waar het Jansenpark ligt. Het bedrijf zou tot 1984 blijven bestaan, nadat de in de Tweede Wereldoorlog verwoeste fabriek was herbouwd. Deze heeft nu plaats gemaakt voor woonhuizen.
In 1922 werd een timmerfabriek gestart aan de Pompstraat 10. Woonhuis en achterliggende voormalige fabriek vormen een gaaf ensemble.

5.2. Wijbosch

De oudste sporen van bewoning zijn gevonden in deze woonkern. Zij dateren uit 6000 en 5000 jaar voor Christus. Deze sporen bestaan uit vuursteenspinters. Bij de Wijbosschweg zijn tevens potscherven en paalsporen gevonden uit de vroegste landbouwperiode, ca. 2000 voor Christus. De Romeinen hebben er hun aanwezigheid achtergelaten in de vorm van het restant van een bronzen schenkkan.
Wijbosch is aan het begin van de vijftiende eeuw als nederzetting ontstaan; als kerkdorp, exacter nog als schuurkerkdorp.

5.3. Gehuchten

Behalve in Wijbosch heeft men ook nog sporen van een Romeinse nederzetting gevonden in het gehucht Boschweg, namelijk een houten waterput.
Een van de oudste vormen van een gehucht bezat Plein. De bebouwing was hierbij gerangschikt rondom een langwerpig driehoekig plein; een akkerdorp met plaatse. Op een kaart uit 1757 is nog goed te zien hoe dit plein, met het erdoorheen stromende beekje kon dienen als drenkplaats voor het vee. Latere ontginningen en wijzigingen in het stratenpatroon hebben de vroegere opzet vrijwel onherkenbaar gemaakt.

In Schijndel zijn er enkele gehuchten die gevormd worden door verspreide boerderijen met de akkers direct rondom; "bogten" of "kampen" geheten. Het landschapstype dat hierdoor ontstaat wordt kampen- of hoevenlandschap genoemd. Dit is één der oudste nederzettingsvormen en het is dan ook niet verwonderlijk dat veel van de gehuchten die op het gebied van de oude akkerbouwlanden staan hiertoe behoren. Dit zijn Bogaard, Borne, Broekstraat, Hermalen en Achterste Hermalen, Hoeves, Lieseind, Oetelaar, Olie-eind, Schootse Hoek, Schutsboom-Boschweg, Vogelenzang, Vossenberg. Al is de bebouwing iets meer geconcentreerd; Houterd behoort er eveneens toe.
De Bodem van Elde is een voorbeeld van een gehucht dat is ontstaan in een marginale setting bij de slechtere gronden. De naam "Heikantstraat" wijst op eenzelfde ontstaansvorm, al is dit niet uitgegroeid tot een gehucht.

6. Stedebouwkundige typologie

De bebouwingsstructuur is door de eeuwen heen langs bestaande straten geconcentreerd en verdicht. Planmatige samenhangende bebouwing en sterke wijzigingen van de bestaande structuur zijn eerst na de Tweede Wereldoorlog gerealiseerd.

6.1. Bijzondere gebieden.

Schijndel kent geen bijzondere gebieden in de zin van het M.I.P. Wel zijn er een aantal karakteristieke groepen oude boerderijen, zoals aan de Houterdsedijk, de Pastoor van Vroonhovenstraat en de Steeg. De lintbebouwde Hoofdstraat-Boschweg met de vele gave dorpswoningen en andere panden mag evenmin onvermeld blijven.

7. Karakterisering der objecten, bouwvormen en typen.

7.1. Woonhuizen.

Er zijn in Schijndel veel gave woonhuizen uit de M.I.P.-periode.
Twee typen springen hierbij in het oog. Ten eerste de eenlaags twee-onder-eenkapwoning onder zadeldak, parallel aan de straat en vrijwel altijd voorzien van Oud-Hollandse dakpannen. Vaak zijn deze huizen gepleisterd, al dan niet met schijnvoegen. Een enkel huis heeft nog de ramen met oorspronkelijke kleine roedeverdeling, maar meer ziet men de schuifvensters. Er zijn nog een relatief groot aantal vensters met waaierzwikken. Opvallend is het veel voorkomende schuifraam ter halve breedte in de zijgevels. De voorkeur voor de twee-onder-een-kapwoning in meer of minder eenvoudige vorm blijft tot in de jaren zestig bestaan.
Het tweede type is de welvarende eenlaags dorpswoning onder zadel-of mansardekap parallel aan de straat, meestal voorzien van een dakbedekking van kruispannen. Deze rijke bebouwing met stedelijk-architectonische detaillering komt vooral voor in de periode van ca. 1880 - 1920. Deze meestal uit vijf traveeën bestaande huizen zijn opgetrokken uit baksteen en hebben een opgetrokken iets risalerende centrale ingangspartij. De hoeken en de ingang zijn geaccentueerd door pilasters met in de kroonlijst opgaand kapiteel. De zone van het portaal is uitbundig geornamenteerd met als bekroning obelisken of siervazen.
Het oudste woonhuis is Kluisstraat 2 en 4, een dubbelpand onder zadeldak. Een indicatie voor de bouwdatum is de gietijzeren haardplaat met Bijbelse voorstelling met het jaartal 1661. Huisnummer 4 bezit nog een compleet winkel-interieur van rond de eeuwwisseling. In beide woningen zijn nog vele gave elementen als schouwen, bedsteden en behang aanwezig uit diverse periodes, vooral uit de tijd rond 1830. De huisjes zijn gebouwd als fundatiehuisjes, evenals de huizen aan de Poppstraat 11 en 13 uit 1719. Ze zijn onderkelderd en bevatten bedsteden en klamdeuren en de oude plaats van de haard. De huisjes,

ook wel Godshuizen genoemd, waren bestemd voor behoeftige oude vrouwen en werden bekostigd door daartoe in het leven geroepen stichtingen.

Enkele huizen van het eerstgenoemde type staan op de Rijksmonumentenlijst, namelijk Hoofdstraat 15-17 en 29A-31. De Empire-waaierzwikken zijn recent verdwenen. Deze dateren uit ca. 1830.
In de periode tussen 1920 en 1930 ontstond er een variant op dit twee-onder-één-kaptype, onder een schild/mansardekap, veelal voorzien van houten plantebakken op de bovenetage. Er zijn zeer veel huizen van dit Traditionalistische type gebouwd. De mooiste voorbeelden zijn te vinden aan de Hoofdstraat 155-157 uit ca. 1930 en Akkerstraat 10-12. Iets eerder is Hoofdstraat 137-139 gebouwd, welke enige Engelse landelijke elementen draagt.

Van de monumentale woningen van het tweede type is het oudste Pompstraat 17. Dit werd in 1775 gebouwd, terwijl de ertoe behorende werkplaats nog een muuranker anno 1769 heeft. Het interieur is deels gaaf, al hebben vorige bewoners oud sloopmateriaal in de vorm van veel tegel- en houtsnijwerk aangebracht. De woonkamer heeft een gave Art Deco-inrichting
met houten lambrizering. Deze patriciërswoning is sinds 1984 ingericht als museum. De andere voorbeelden van dit type dateren uit veel later tijd. Genoemd moeten worden Hoofdstraat 49 en 173, Boschweg 54-56, Elschotseweg 8 en 29.

Afwijkend in dit beeld is het huis Vicaris Aertsweg 2 en 4. Dit is een baksteen dubbelpand dat is voorzien van Eclecticistische vensters met ronde schouders en stuc-kuiven. In dezelfde stijl is het enkele pand aan de Hoofdstraat 85 verbouwd rond 1870. een pand dat mogelijk uit de zeventiende eeuw dateert.
Aan de Hoofdstraat 84 bevindt zich een forse villa uit ca. 1935, oorspronkelijk ingericht als dokterspraktijk. De architect Van Liempd heeft zorg gedragen voor een zeer gedetailleerd interieur met Art Deco-invloeden.

Daarnaast bezit Schijndel nog enkele fabrikantenvilla's. Dit zijn Villa Rozenburg aan de Hoofdstraat 190 uit 1911 en Villa de Borne op nummer 29. De eerste is van de familie Bolsius geweest, de andere uit 1931 van de familie Jansen de Wit. Behalve door hun hogere monumentale bouw onderscheiden zij zich ook van de overige bebouwing doordat de rooilijn ver naar achteren is verplaatst.

Andere, kleinere villa's uit de jaren dertig treft men vooral aan in de Toon Bolsiusstraat, zoals nummer 6 uit 1931 en aan de Nieuwe Molenheide.

In de tweede helft van de jaren vijftig is er aan de Groeneweg een aantal villa's in de stijl van de Bossche School gebouwd. Deze zijn te vinden op nummer 6, 8 en 13-15.

7.2. Boerderijen.

Schijndel bezit vele oude boerderijen. Vele hiervan zijn enkele tientallen meters vanaf de openbare weg gesitueerd. Vrijwel alle boerderijen zijn zeer sober uitgevoerd en zijn dat nog, waardoor het karakter van een oud agrarisch landschap bewaard is gebleven.
De daken zijn aan beide zijden afgewolfd en hebben een dakbedekking van riet, soms nog wel roggestro, en een voet van Oud-Hollandse dakpannen. Over het algemeen bevindt de enige decoratie zich in het bovenlicht van de voordeur in de vorm van een gietijzeren levensboom of een vlakverdeling in Empire. De meeste boerderijen hebben een baksteendecoratie bij de dakrand door een tandlijst-muizetandcombinatie.

De boerderijen zijn vaak vergezeld door een laag karschop met een hoog opgewerkte voorzijde en lage achterzijde, rietgedekt. Vaak is er nog een put met putmik aanwezig.

Het oudste type in deze gemeente is de hoekgevelboerderij. De ingang hiervan bevindt zich vanaf de weg gezien aan de achterzijde. Het Rijksmonument Nonnenbos 6 dateert in oorsprong al uit de veertiende eeuw.
Ook de hoekgevelboerderij uit ca. 1720 aan de Pastoor van Vroonhovenstraat 15 staat op de Rijksmonumentenlijst.
Nog slechts in gebruik als stal is de hoekgevelboerderij aan de Kerkstraat 29.
Andere veel voorkomende typen zijn de langgevel- en de kortgevel-boerderij. Op de Rijksmonumentenlijst staan twee langgevelboerderijen namelijk die aan de Wijbosscheweg met jaaranker 1826 en de Schootsestraat 46 met jaarankers uit 1700 en één uit 1870.
Het kortgevelmonument is te vinden aan de Pastoor van Vroonhovenstraat 2 en 10, de eerste met jaaranker 1781, de tweede uit de ca. 1830 eeuw maar recent sterk verbouwd. Aan de Oetelaarsestraat 2 bevindt zich er één, oorspronkelijk uit de achttiende-negentiende eeuw maar eveneens kort geleden sterk verbouwd.
Een aantal van de boerderijen is nog voorzien van jaartalankers dan wel gevelstenen, hetgeen een duidelijke indicatie geeft van de verspreiding en ouderdom. Het oudste jaartal dat werd aangetroffen behoort aan de kortgevelboerderij met adres Steeg 42, met het jaaranker 1610. Deze is overigens na de oorlog zeer gewijzigd. Dan volgt Lissenheiken, een kortgevelboerderij uit 1661. Deze boerderij aan de Lieseindsestraat is recent overigens zodanig verbouwd, dat de hoge ouderdom niet meer afleesbaar is. Hierna volgt direct de Adrianushoeve uit 1648. Deze langgevelboerderij aan Elde 3 is verbouwd tot woonhuis. Aan de Gemondseweg 53 bevindt zich een langgevelboerderij uit 1738, verbouwd in de jaren twintig.
De kortgevel Bogaard 3 dateert uit 1829, de langgevel Kapeleind 8 van twee jaar later. weer twee jaar later is de kortgevel aan de Houterdsedijk 21 gebouwd. De Bodem van Elde 4 is een langgevel welke aan de voorzijde vernieuwd is in 1935, maar aan de achtergevel nog het jaaranker 1859 heeft. Uit de vorige eeuw dateren tenslotte de kortgevels aan de Oetelaarsestraat 45 uit 1870 en die aan Elde 4 uit 1874, en de langgevels aan de Houterdsedijk 29; 1877, de Gestelseweg 14 uit 1891.
In 1904 werd de Hoeve Vogelenzang gebouwd, een langgevel op nummer 7 van Vogelenzang. Deze boerderij is een voorbeeld van de stijlwijziging die zich voordeed in deze periode. Er werden toen namelijk stedelijke elementen aan toegevoegd, in dit geval stalen lateien boven de vensters en de deur.
Een veel duidelijk voorbeeld nog vindt men aan de Heeswijkseweg 5-7 uit 1914, waarover hieronder meer.
In de jaren twintig zijn er weer een aantal boerderijen gebouwd en van datering voorzien. Dit zijn de langgevels van Broekkant 6 uit 1924, Kerkstraat 37 en Schutskooi 2 uit 1925 en de Gemeentehoeve aan de Oude Molenheide 8 uit 1926.

Minder voorkomende, afwijkende typen zijn het krukhuis en de T-boerderij. Voorbeelden hiervan vinden we aan de Hopstraat 11 en 9, Heuvelstraat 15 is een krukboerderij uit ca. 1880.

Een andere sterk afwijkende vorm is de boerderij aan de Heeswijkseweg 5-7. Het woonhuis heeft een L-vormige plattegrond waarachter de bedrijfsgebouwen. Het huis is zeer rijk gedecoreerd met voorstellingen in de boogvullingen, welke betrekking hebben op de Eerste Wereldoorlog.
Afwijkend zijn voorts de uit velen slechts overgebleven landarbeidershuisjes. Dit zijn bijzonder klein uitgevoerde boerderijtjes, welke kunnen dateren uit ca. 1870, al is een achttiende eeuwse kern zeer wel mogelijk. Men vindt deze

strogedekte huisjes aan Beek 10 en Zijweg Dungen 14. De laatste beschikt nog grotendeels over het oorspronkelijke interieur.
Andere, bijzonder vanwege hun ouderdom en detaillering zijn de kortgevelboerderijen Hoeves 4 met Empire-bovenlicht, aan de Molendijk 64 met Empiredeur- en andere elementen.
Diverse van de boerderijen beschikken nog over een oude karschop en een bakhuis. Zo'n bakhuisje is b.v. te vinden aan de Vogelenzang 1A. Een gaaf ensemble is te vinden bij de Houterdsedijk 31, een langgevelboerderij met zeer lage daklijn. In het balkwerk boven de heerd bevindt zich een ingekerfd jaartal "Anno 1693". Hoewel de authenticiteit niet gegarandeerd is, behoort deze boerderij onbetwist tot de oudste van Schijndel.
Gaaf, als één van velen, is ook het boerderijcomplex aan de Eekelhof 9 uit ca. 1880.
In alle oude akkerbouwgebieden bevinden zich boerderijen, die hun ouderdom verraden door de golvende daklijn, al zijn ramen en deuren vaak gemoderniseerd.

Na de Tweede Wereldoorlog moesten vele boerderijen van de grond af opgebouwd worden. Voor een deel werden de gebruikelijke typen hierbij aangehouden, al ontstonden er varianten. Voorbeelden zijn te vinden aan de Rooiseweg 17, een kortgevel uit 1947 en de Boxtelseweg 23, een langgevel uit 1952. Nieuw in deze gemeente is het ontstaan van de Wederopbouwboerderij van een aangepast kop-hals-romp-type. Een gaaf en mooi voorbeeld hiervan is te vinden aan de Schootsestraat 59, te dateren rond 1950.

7.3. Industriële gebouwen.

Er is geen sprake van een concentratie van de industriële gebouwen aan één straat. In alle oude straten treft men nijverheid aan. Pas in deze eeuw wordt er een voorkeur voor de oude as Hoofdstraat - Boschweg kenbaar.
Het oudste gebouw dat nog getuigt van de vroegere nijverheid staat aan de Bunderstraat 66-68, daterend uit 1778. Het is een klompenmakerij geweest.
De oudste als zodanig herkenbare industriële gebouwen in Schijndel zijn de molens. De oudste, genaamd Catharina, dateert volgens een eerste steenlegging uit 1837. Op dezelfde plaats stond van 1812 tot 1837 de standerdmolen uit 1716 welke afkomstig was van de Molenheide. Dit Rijksmonument is gelegen aan de Hoofdstraat 40. Het is een ronde stenen bergkorenmolen.
Uit 1845 dateert hetzelfde molentype, eveneens een Rijksmonument. Dit is "De Pegstukken" aan de gelijknamige straat op nr. 27.
Deze molens verkeren nog in uitstekende staat, i.t.t. de ronde stenen bergkorenmolen aan de Molenstraat 19. Deze is in 1837 gebouwd. Deze "St. Antonius met het varken" geheten molen werd in 1944 door oorlogshandelingen zwaar beschadigd; kap en wieken ontbreken.
De laatstgenoemde twee molens zijn opvallend dicht bij elkaar geplaatst.
De naam Molendijk herinnert aan een windmolen die daar rond 1346 heeft gestaan. Op de hoek van de Voortstraat en de Toon Bolsiusstraat heeft van 1914 tot 1935 een standerd korenmolen gestaan.
Diverse eenvoudige behuizingen, waarvan de meeste uit het derde kwart van de vorige eeuw dateren, gaven en in sommige geven aan waar zich de specifieke nijverheid van Schijndel bevond. Enige daarvan hebben ongetwijfeld een oudere kern, zoals het vroegere rademakersbedrijf aan de Boschweg 8. Aan de Bunderstraat 127-129 bevindt zich een oude woon-werkplaats, aan de Meijgraaf 4-4a een oude hoepelmakerij en aan de Hoofdstraat 2 een smidse.
Hoofdstraat 97 uit 1893 herinnert aan de tijd dat Schijndel bekend stond om de vlees-export. Het is een slagerij-vleesfabriek, hetgeen ook in de decoratie tot uitdrukking komt.

Afwijkend in dit beeld is de achterbebouwing van Hoofdstraat 49, uit 1886. Deze bestaat uit twee gebouwen met Chaletstijlelementen, gebouwd als sigarenmakerij. Ze zijn nooit als zodanig in gebruik genomen.
Aan de Nieuwe Molenheide 19 staan nog twee gebouwen van de steenfabriek alsmede het restant van een schoorsteen. De naam; "De Molenheide" is in baksteenreliëf uitgewerkt in één der gebouwen, gebouwd rond 1900.
De oudste elementen van de Bolsius-kaarsenfabriek aan de Kerkendijk dateren uit 1911 onder architectuur van Ch. J. van Liempd. Deze fabriek is nadien nog verscheidene keren uitgebreid.
Aan de St. Servatiusstraat 67-69 staat nog een bedrijfsgebouw met Art Deco-elementen, welke in 1925-1926 werd gebouwd door dezelfde architect. Dit was een wasblekerij van de familie Bolsius.
Klompenmakerijen werden nog in de periode 1920-1940 opgezet.
Uit 1919 dateert die aan de Korteweg 7. In de jaren dertig werd aan de Boschweg 64 een grote klompenfabriek gebouwd met Art Deco-elementen. In ca. 1940 is de grote klompenmakerij aan de Schootsestraat 45 gebouwd in de stijl van het Nieuwe Bouwen.
Op de Boschweg 64 na hebben de bedrijven nog hun oorspronkelijke bestemming.

7.4. Openbare gebouwen

Schijndel.
Aan de Spoorlaan 47 bevindt zich het voormalige station van Schijndel. Dit sobere witgepleisterde gebouw is in de voor die tijd karakteristieke eclectische Waterstaatsstijl uitgevoerd. Een hardstenen gedenksteen memoreert het jaartal 1872 en de eerste-steenlegger burgemeester W. Verhoeven.
De oudste nog bestaande school is de St. Lambertusschool uit 1906. Deze aan de Pastoor van Erpstraat 4 gelegen school is opgetrokken in een eenvoudige Neo-Renaissance stijl en is ca. 1950 verbouwd. Aan de Pompstraat bevindt zich de voormalige Jongensschool, welke gebouwd is in de periode 1920-1930. Het Traditionalistische uitwendige verbergt een fraai trappenhuis met ijzeren decoraties.
In 1930 werd er aan de Jan van Amstelstraat 31 een
scholencomplex in de stijl van de Amsterdamse School opgetrokken door Ch. J. van Liempd. Ten eerste de Tarcisiusschool in opdracht van het kerkbestuur, daarnaast de Mariameisjesschool in opdracht van de Zusters van Liefde.
Eveneens uit het jaar 1930 dateren de St. Aloysiusschool met onderwijzerswoning, respectievelijk Boschweg 125 en 123. Ondanks verbouwingen zijn ook hier nog Amsterdamse School-elementen aanwezig.
Al in 1912 en 1917 werd er een pakhuis en kantoor gebouwd ten behoeve van de Boerenbond. Het huidige nog bestaande complex, woonhuis en kantoor, is gelegen aan de Bolsiusstraat 9. Het werd in 1928 gebouwd naar plannen van de architect Ch. J. van Liempd in een strakke baksteenstijl met Art Deco elementen.
Het St. Lidwinagesticht werd in 1934 gebouwd als ziekenhuis door de architecten Ch. van Liempd en H.M. de Graaf. Het op 9 augustus ingezegende ziekenhuis is in een veel soberder en strakker stijl gebouwd dan de bijbehorende kapel. Uit dezelfde tijd dateert ook een voormalige boerderij welke sinds 1971 de functie van rouwkapel heeft. Het geheel is vrijwel geheel omgracht. In 1969 veranderde de functie van ziekenhuis in bejaardentehuis. De groentetuin op het terrein werd in 1974 ingenomen door bejaardenwoningen.
Gaaf is de levensmiddelenwinkel met woonhuis aan de Hoofdstraat 83. Het geheel dateert uit 1933, heeft een houten Art Deco pui en oorspronkelijk interieur.
Aan de Kloosterstraat 26-30 werden in de eerste helft van de jaren vijftig een politiebureau met woning en een brandweerkazerne gebouwd in de stijl van de Bossche School.
Op de Markt 20 staat tenslotte het gemeentehuis, in 1959 gebouwd naar ontwerp van ingenieur J.C. van Buytenen. Dit is de vervanger van het oude raadhuis aan

de Hoofdstraat uit 1792 dat in 1944 door de bezetter in brand werd gestoken. Het huidige is gebouwd naar de meer joyeuze architectuurideeën die in de late jaren vijftig opgeld deden, al is er door middel van enkele onderdelen zoals de bordestrap, het balkon en de verhoging van de bouwmassa bij de raadszaal voor gezorgd dat het functioneel herkenbaar bleef.
Interieur en exterieur zijn gaaf.

7.5. Kerkelijke gebouwen

Schijndel.
Het oudste onderdeel van de kerkelijke bebouwing bestaat uit de toren van de St. Servatiuskerk, Markt 17. Deze vierkante gotische toren dateert uit 1525 en is in 1954 gerestaureerd. De kerk zelf is in 1839 opgetrokken in Waterstaatsstijl en heeft een gaaf interieur met ondermeer een Neo-Gotisch hoogaltaar van Cuypers uit 1858 en een preekstoel in dezelfde stijl van Hendrik Peeters-Divoort uit 1855. Een Rijksmonument is het orgel uit 1852 van Smits, de orgelbouwer te Reek. In het middenschip staan diverse beelden van J. Custers uit de periode 1904-1907. Na vele omzwervingen bevindt de grafsteen van de zeeheld Jan van Amstel zich in het portaal van de toren. Op de grafsteen uit 1669 staat een grafschrift van J. van de Vondel. Achter de kerk, zelf ook een Rijksmonument, bevinden zich de erbij horende pastorie en kosterij. De pastorie aan de Vicaris van Alphenstraat 16-18 dateert uit 1836. Nr. 20 dient sedert 1912 tot kosterswoning. het pand dateert vermoedelijk uit de tweede helft van de achttiende eeuw.
De Hervormde Kerk aan de Hoofdstraat 150 is in 1811 in gebruik genomen. Boven het portaal leest men 1808, het jaar waarin toestemming tot de bouw werd verleend. Dit Rijksmonument is tot winkel verbouwd, evenals de Hervormde pastorie en kosterswoning op nr. 146 en 148. Deze verbouwde Rijksmonumenten dateren respectievelijk uit ca. 1775 en ca. 1800.
Aan de Pastoor van Erpstraat 1 staat het St. Jozefklooster van de Congregatie van de Zusters van Liefde, van Jezus en Maria, Moeder van Goede Bijstand. Het gasthuis werd gebouwd van 1868 tot 1869 en in 1870 betrokken. In de loop der jaren is dit klooster met kloosterschool diverse keren uitgebreid. In 1898 werd er een grote eenbeukige kapel aangebouwd, welke nog wel de oorspronkelijke houten zoldering bezit maar niet meer het originele meubilair. Aan de wanden is er een gave kruisweg door Charles Eyck in zwart-witte tegels opgehangen, vervaardigd in 1936. Tegenover het klooster annex gasthuis en school bevindt zich op nummer 6 het Generalaat, een sober gebouw met Classicistische elementen dat kan dateren uit ca. 1870, waarover een na-oorlogse verbouwingsronde is gegaan. Op nummer 4 bevindt zich de Mariahoeve uit 1936 in Delftse-School-trant.
In 1928 werd de O.L. Vrouw van de H. Rozenkrans met pastorie gebouwd door Ch. van Liempd, waarmee het gehucht Boschweg een eigen parochie werd. Kerk en interieur aan de Boschweg 116 zijn gaaf en hebben een Expressionistisch karakter en zijn door de sterke nadruk op de parabool tot de stijl van Dom Bellot te rekenen. De pastorie aan de Boschweg 118 heeft daarentegen kenmerken van het Traditionalisme.
Aan de Jan van Amstelstraat staat een eenbeukige kapel die behoort tot het St. Lidwinagesticht. Behalve openbaar gebouw was het ook deels in gebruik als klooster, een dependance van het St. Jozefklooster. Deze is ca. 1933 gebouwd door de hierboven genoemde architect in dezelfde Expressionistische stijl. Ook deze kapel is zowel van binnen als buiten in de originele staat.
Op de Markt staat voor de St. Servatius een losstaande vierkante Mariakapel, in 1953 gebouwd ter herdenking van de Schijndelse oorlogsslachtoffers. Het Mariabeeld is van Peter Roovers, de kapel naar ontwerp van Jaap de Wit.

In 1954 werd de O.L. Vrouw van de Heilige Rozenkrans uitgebreid met een eenvoudige toren en een aangebouwde veelhoekige kapel. Deze doopkapel werd gebouwd ter ere van de in de oorlog omgekomen gebroeders De Wit.
Een geheel nieuwe kerk en daarmee een nieuwe parochie ontstond in Hoevenbraak met de bouw van de in 1949 voltooide noodkerk aan de Hertog Jan II laan 56. Dit gebouw in de stijl van de Delftse School is nu in gebruik als jeugdhonk. De noodkerk werd vervangen door de H. Paulus aan de Julianastraat 2. Deze werd in 1963 voltooid naar ontwerp van J. van Buytenen; de pastorie op nummer 8 al in 1952. De laatste vertoont nog duidelijke Delftse School kenmerken.

Wijbosch.
Sinds 1428 moet er een aan St. Antonius gewijde kapel hebben gestaan, waarin gekerkt werd. Deze werd wegens bouwvalligheid in 1850 afgebroken. Ter herinnering hieraan werd in 1987 door V. van Liempd een nieuw kapelletje opgericht op dezelfde plaats, namelijk Kapeleind. Door het idee van herbouw van de oude kapel aan te houden, is hier wellicht het allerlaatste voorbeeld van de Delftse School ontstaan.
Sinds 1884 bestond de parochie Wijbosch. In dat jaar werd de St. Servatiuskerk met pastorie gebouwd. Deze werd in de Tweede Wereldoorlog totaal verwoest. Ditzelfde gold voor het St. Barbaraklooster, daterend uit 1894. Dit klooster met aparte meisjesschool is een uitbreiding van de eerste vestiging aan de Pastoor van Erpstraat. Alles werd herbouwd op dezelfde plek. De St. Servatiuskerk met pastorie en zusterhuis genaamd Vincentiushof aan de Kerkstraat 2 en 4 zijn gebouwd door J. Van Halteren in 1951.
Op de Eerdsebaan 1 herrees in 1952 eveneens het klooster, net als bovenstaande in de stijl van de Bossche School. Het klooster/verpleeghuis bezit een aangebouwde basilicale kloosterkerk.

In de gemeente Schijndel bevinden zich zeven kerkhoven. De oudste zijn die van de Hervormde Kerk aan de Hoofdstraat, daarna het Joodse kerkhof aan de Koeveringse Dijk- Hulzebraak en het Kerkhof aan de Rietbeemdweg. Het eerste is naar de aard van de geestelijke stroming zeer sober met een rechthoekige aanleg en merendeels liggende ongedecoreerde grafstenen. Het Joodse kerkhof is eveneens sober rechthoekig, maar met getoogde en rechthoekige staande hardstenen zerken welke een reliëf met boommotief bezitten.
Het kerkhof aan de Rietbeemdweg hoort bij de St. Servatius en diende in 1829 tot vervanging van de rondom de kerk aangelegde begraafplaats. Volgens een verordening uit 1827 was het bestaande kerkhof te dicht bij de bebouwing gesitueerd. Dit is een zeer rijk kerkhof met een bewerkt ijzeren hek en vier bakstenen pilaren met schilddragende engelen uit 1893. Het hek is voorzien van de woorden; "Memento Mori". Het kerkhof zelf bezit een Calvarieberg welke geheel is uitgevoerd in gietijzer. De indeling is strikt hiërarchisch naar maatschappelijke positie. De mooiste grafmonumenten bezit de familie Bolsius, waarvan één dateert uit 1881 en de andere uit 1907. De laatste is voorzien van sculpturen door J. Custers.
Eenvoudiger is het kerkhof behorend bij de kerk te Wijbosch. Via een ijzeren hek betreedt men het rechthoekige terrein, waar aan het uiteinde centraal een Calvarieberg staat van kunststeen. Vervolgens is er in Wijbosch en in Schijndel nog een kerkhof voor religieuzen. Zowel het kerkhof aan de Eerdsebaan 1 als dat aan de Pastoor van Erpstraat hebben ongedecoreerde houten kruisjes voor de overleden zusters. Het kerkhof aan de Boschweg heeft een regelmatige aanleg met zeer dicht opeen staande graven, een Calvarieberg met kruisbeeld en Corpus. Het nieuwste kerkhof is iets na de Tweede Wereldoorlog aangelegd en hoort bij de H. Pauluskerk. Ook op dit veelhoekige terrein aan de Hertog Jan II-laan is een Calvarieberg aanwezig.

7.6. Kastelen en landhuizen

De geschiedenis van Schijndel kende twee slotjes. De namen hiervan waren Groenendaal en Den Boogaard, beter bekend als het Sleutjes Spook. Van deze slotjes te Hermalen en Bogaard resteert niets.
Aan de rand van de gemeente, aan de Gestelseweg 16, bevindt zich een Eclecticistisch landhuis uit 1854 met de naam; "Denneboom".
Op de kaart uit 1757 treft men op deze plek reeds een pand aan onder de naam "Denneboomse Hoeve".
Dit witgepleisterde onderkelderde pand is volkomen gaaf. Dit geldt voor het exterieur met de kenmerkende ramen, tevens deuren met louvreluiken en gedecoreerde bovenlichten en dakbedekking met Oegstgeester dakpannen, (het enige voorbeeld van deze dakbedekking in Schijndel) als voor het interieur, compleet met stucplafonds. In dit huis bevindt zich een schilderij, te dateren van kort na de bouwtijd. Hierop is duidelijk de ongewijzigde aanleg van huis en tuin te zien. het huis is in de jaren 1910 tot 1945 uitgebreid met een achterhuis, hetgeen op zichzelf reeds architectonische kwaliteiten bezit en niet beeldverstorend werkt.

7.7. Infrastructurele en waterstaatswerken

In de Zuid-Willemsvaart bevindt zich de Schutsluis nummer 3, welke nog steeds in gebruik is. Sluis 3 is in 1822 aanbesteed voor een bedrag van f. 49.000,-. De sluisdeuren zijn in 1976 vervangen, maar de constructie en vorm wijken nauwelijks af van de oorspronkelijke dubbele houten puntdeuren. De handbediening van de deuren en schuiven is gelijk aan die van de aanleg. De schutkolkmuren zijn sinds 1933 van staal, terwijl de schutkolkbreedte in de jaren 1926-1933 verbreed werd van 11,50 meter naar 20 meter.
Daarnaast is er een stroom- of grondduiker aangelegd, welke het Aawater ten westen van de Zuid-Willemsvaart naar het oosten leidt. Dit wordt gedaan door middel van een buisleiding, welke afsluitbaar is. Op straatniveau zijn deze werken te zien aan beide zijden van het kanaal in de vorm van twee maal vier schuiven, in beton gevat en van een ijzeren katrolwerk voorzien. Deze sluizen zijn in de huidige vorm aangelegd in de jaren 1935-1939.
In tegenstelling tot veel van de andere sluizen is de derde praktisch onbeschadigd uit de Tweede Wereldoorlog gekomen.
De enige Schijndelse brug die in de te beschrijven periode is gebouwd dateert uit 1935-1936. Deze overbrugt de Aa bij één van de toegangswegen naar kasteel Heeswijk. Het loopoppervlak is plat, steunend op betonnen segmentbogen op basalten pijlers.
Op diverse plaatsen in Schijndel treft men kunstmatige stukjes water aan of resten van aanleg hiervan. Dit zijn de zogenaamde brandkuilen, driehoekige plassen water op een driehoekig kruispunt. Deze dienden ter drenking van het vee of als bluswater. Het duidelijkste nog bestaande voorbeeld is te vinden op het kruispunt Putsteeg - Keur. De meeste van deze brandkuilen zijn na de Tweede Wereldoorlog gedempt.

7.8. Militaire objecten

Er zijn geen militaire objecten in de gemeente Schijndel.

7.9. Groenelementen

Het aanzien van de gemeente wordt in hoge mate bepaald door het groen. Vrijwel alle wegen worden omzoomd door hoog oprijzende populieren, terwijl deze boomsoort verspreid door de gemeente, met name in het noordoosten en het westen voorkomt. In het zuidoosten is er in het gebied Duin nog een gedeelte gemengd

bos, voor een deel te rekenen tot de "woeste grond". Afwijkend in dit beeld zijn de rode beuken aan de Gestelseweg en de enorme knotwilgen aan de Laverdonk.
Houtwallen zijn aanwezig rond een gedeelte van de Zuid-Willemsvaart.
Voor de erfafscheiding is veel gebruik gemaakt van aanplant met knotwilgen. Een groot aantal van de boerderijen is nog in het bezit van erfbeplanting in de vorm van meidoorn-, beuken- en ligusterhagen, alsmede notebomen en hoogstamfruitbomen op het erf. Voor een deel van de agrarische bebouwing staan nog Italiaanse populieren en snoeilindes.
De tuinaanleg van het landhuis aan de Gestelseweg 16 bevat naast een groot gazon grote bomen van diverse aard, o.m. beuken en lindes. In de kernen is er sprake van belangrijke bomen in de tuin van de pastorie en kosterij aan de Vicaris van Alphenstraat, waaronder een rode beuk van ca. 150 jaar.
Vermeldenswaardig is de aanleg van de met een metershoge beukenhaag omzoomde tuin van het klooster aan de Pastoor van Erpstraat 1. Eveneens parkachtig en voorzien van vele verschillende boomsoorten is het terrein achter de Pastoor van Erpstraat 2-4-6. Dit is deels in gebruik als moestuin.
Daarnaast bestaan er nog een aantal terreinen van in principe openbaar groen. Hieronder vallen de meeste van de kerkhoven in de gemeente. Op het kerkhof aan de Hertog Jan II-laan na bevinden zich op ieder kerhof omvangrijke en interessante bomen.
Openbaar is ook het Jansenpark. Dit park werd door de fabrieksdirecteur van de gelijknamige fabriek geopend tegenover de fabriek aan de Hoofdstraat. Het geheel wordt omzoomd door paardekastanjes. In dit park bevinden zich o.m. twee lindes ter ere van koningin Beatrix en prinses Juliana.
De eerste aanleg van wat thans het Veronicapark heet dateert uit 1934, in 1938 werd het kerkhof ingewijd. Het hoorde bij het St. Lidwinagesticht en werd gebruikt als boomgaard en kerkhof voor de zusters. Toen de zusters in maart 1975 herbegraven werden op het congregatiekerkhof te Wijbosch is men begonnen met de herinrichting. In december 1978 werd het park aan de Lidwinahof geopend. Het is genoemd naar zuster Veronica Ceelen. Zij had in de Tweede Wereldoorlog Amerikaanse soldaten in het ziekenhuis verborgen weten te houden. Enkele oudere bomen, waarvan vooral de hoge Italiaanse populieren in het oog springen, herinneren aan de oude situatie.
Markant is de tamme kastanje voor de Villa Rozenburg aan de Hoofdstraat 190.
Opvallend zijn de twee onbestrate naamloze wegen met dubbele rijen eiken welke naar het kasteel Heeswijk leidden.

7.10 Artefacten

Schijndel is rijk aan artefacten van diverse aard.
Er zijn kerkelijke en wereldlijke artefacten, welke weer onder te verdelen zijn in hekwerken en beeldhouwwerken.
Het klooster te Schijndel heeft onder meer een Lourdesgrot, het verpleeghuis te Wijbosch heeft een moderne Calvarieberg en verscheidene oudere beelden, waaronder een gietijzeren staand Heilig Hartbeeld.
Bij de kerk aan de Boschweg is een entree met twee geknielde gietijzeren engelen van ca. 1900 op bakstenen sokkels, welke secundair gebruikt zijn ter vervanging van de originele van kunststeen.
Andere kerkelijke artefacten zijn beelden, losstaand of aan gebouwen, en (weg)kruisen.
De oudste hiervan zijn de beelden die verwerkt zijn aan de gevel van het klooster aan de Pastoor van Erpstraat. Deze beelden staan op een sokkel en

worden bekroond met een baldakijn. Aan de zijde van de Kloosterstraat is dit de Heilige Elisabeth van Hongarije uit 1868 en boven de ingang Jozef met Kind uit 1883. Ook op de binnenplaats bevindt zich een heiligenbeeld.
Een goed voorbeeld van de Heilig-Hart devotie uit de jaren twintig is het zittende Heilig-Hart beeld met baldakijn bij de St. Servatius aan de Markt. Dit beeld dateert uit 1922 en is van de hand van J. Custers. De oorspronkelijke plaats was tot april 1957 het kruispunt Hoofdstraat - Kluisstraat. Het was het parochiegeschenk ter ere van het zilveren priesterfeest van pastoor H. Donders.
Uit 1936 dateert een klein terracotta beeldje van Maria van Goede Bijstand in een nisje van de Mariahoeve aan de Pastoor van Erpstraat.
In 1941 werd er op de hoek van de Boschweg en Molendijk een klein wegkapelletje opgericht, als gedenkteken voor de gesneuvelden gewijd aan Maria als Regina Pacis.
In 1947 wordt er voor de parochie van de Boschweg een kruisbeeld onder afdak neergezet, het enige in Schijndel.
In de voortuin van het St. Lidwinagesticht staat een klein beeld uit 1953 van Maria, O.L. Vrouw van Banneux.
Het patronaats - of parochiehuis aan de Kluisstraat resteert slechts als herinnering en artefact in de gevel van de bibliotheek aan de Kluisstraat 11. Bij de entree van dit gebouw is een klein polychroom tegeltableau van het uit 1907 daterende patronaat ingesloten, waarop St. Servatius is afgebeeld.
In de tuin van het woonhuis aan Borne 19 werd een brug tussen de kerkelijke en de wereldlijke artefacten geslagen door middel van een Lourdesgrot met Mariabeeldje en Corpus aan kruis. Vermoedelijk dateert dit uit de periode van de Wederopbouw, kort na de oorlog.

Er zijn wereldlijke artefacten van verschillende aard.
De oudste hiervan dateren uit het derde kwart van de achttiende eeuw.
In situ zijn deze te vinden aan de twee voormalige toegangswegen naar het kasteel Heeswijk. Het betreft onderdelen van poorten en hekwerken en als paren bewaard gebleven. Het zijn liggende zandstenen leeuwen, wapendragend met dubbele kop op een bakstenen sokkel geplaatst, en gewelfde hardsteen elementen met bladwerk gedecoreerd en aan de zijde naar het water toe voorzien van decoratief ijzerwerk, in Régence-stijl. In het derde kwart van de vorige eeuw is de monumentale opzet nog uitgebreid met Neo-Gotische delen, waaronder twee staande wapendragende leeuwen op bakstenen sokkel, benevens stoeppalen waar de brug heeft gelegen.
Bij de rechterhoek van het pand Hoofdstraat 38 ligt een bewerkt stuk hardsteen, welke in gebruik is als schampsteen. Het dateert uit dezelfde periode en is qua stijl vergelijkbaar met de hierboven beschreven Régence-elementen.
Er zijn in Schijndel niet veel opmerkelijke hekwerken. Genoemd kunnen worden die van de Gestelseweg 16 uit ca. 1925, waar in de baksteen met sierlijke ijzeren krulletters de naam Denneboom staat en die van Hoofdstraat 29. Deze omheining van baksteen met ijzerwerk in een streng geometrisch patroon dateert uit 1931 en draagt in de klaphekken de naam; "Huize de Borne".
Sinds 1969 bevindt zich in het plantsoen tegenover het St. Lidwinagesticht het Jan van Amstelmonument. Dit monument ter ere van de zeeheld die leefde van 1618 tot 1669 werd op 29 juni 1897 onthuld op een plek niet ver daar vandaan, waar Van Amstel in 1667 een huis kocht. Het ijzeren sierhek is verwijderd en de stenen sierkogel is vervangen door een andere bekroning.
Gevelstenen die genoemd moeten worden bevinden zich aan de Hoofdstraat 10 en de Kerkendijk 126. Aan de gevel van de tweede bevinden zich een polychroom beeldje van O.L. Vrouw ter Linden 1940-1945 en een banderolle waarop staat "Firma Gebrs. Bolsius, opgericht 1870". Het bedrijfspand-woonhuis aan de Hoofdstraat heeft een gevelsteen uit 1944 met een putto die de hoorn des overvloeds omkeert en een achtergrond van een bommenwerper en verwoeste huizen. "Met noesten vlijt

vergaard, in zwaren strijd gespaard." (Het pand uit 1916 is vanwege verbouwingen niet opgenomen in de inventarisatie) In het Jansen de Wit park bevinden zich sinds een jaar twee bustes en één plaquette van brons. Deze stellen een aantal van de directeuren van de vroegere kousenfabriek voor en hebben tot de opheffing altijd in de fabriekshal gestaan. De middelste buste is uit 1940 en gesigneerd door Peter Roovers, evenals de rechterbuste. De plaquette toont M.H.C. Jansen, 1894-1929 en is gesigneerd door Gerard van Aalst.
In 1954 werd aan de gevel van het pand Hoofdstraat 81 in een uitgespaarde nis een beeldje van "De Wildeman" aangebracht, ter herinnering aan het feit dat aldaar de Herberg met die naam stond welke tot de bouw van het eerste gemeentehuis tot raadszaal diende.
Het nieuwe gemeentehuis aan de Markt 20 werd in 1958 voorzien van een gemeentewapen en in 1960 van een ijzeren windvaan met het Schip van Jan van Amstel.
Met het aantreden van de nieuwe burgemeester werd een beleidswijziging doorgevoerd zeer ten gunste van de beeldende kunst, zodat de periode vanaf 1976 sterk vertegenwoordigd is.

8. Objectgegevens

Achterste Hermalen

3
Kortgevelboerderij Bedrijfsgebouw
ca. 1870
Handvorm baksteen. Resten vlechtingen. Voor (is achter) grijze pleister met schijnvoegen. Onder meer vierruits vensters met kleiner verdeeld bovenlicht. Semi-klampdeur. Afgewolfd zadeldak onder riet met voet van oud Hollandse dakpannen. Cultuurhistorisch belang. Architectonische waarde. Opvallende ventilatiekieren in muurwerk. Kern is beslist veel ouder.
(foto 1, 2)

13
Kortgevelboerderij Kortgevelboerderij
ca. 1870
Handvorm baksteen. Gepleisterde plint, rechte steekankers. Twaalf- en twintigruits vensters (nieuw) met luiken. Semi klampdeur. Afgewolfd zadeldak. Riet en voet van oud Hollandse pannen. Vroegere karschop (nu opslag) onder rieten wolfkap, wit gepleisterd. Vernieuwde houten karschop. Moestuin. Put (beton) met putmik. Cultuurhistorische waarde. Dwars over het terrein loopt een geul, een verdiepte afvoersleuf in de grond.
(foto 3)

Aertsweg, Vicaris

2;4
Herenhuis Woonhuizen
ca. 1870
Eclecticisme
Handvorm baksteen. Gepleisterde plint. Hardsteen dorpels. Zesruits schuifvensters met afgeronde schouders in stucwerk. Paneeldeur en semi-klampdeur. Zadeldak met oud Hollandse dakpannen. Grote achtertuin. Gaafheid en detaillering.
(foto 4)

Akkerstraat

10;12
Woonhuis (twee onder een kap) Woonhuis (twee onder een kap)
ca. 1925
Traditionalisme
Machinale baksteen. Overstekende houten gootlijst. Bovenlichten glas-in-lood. Nummer 12: boven ladderventer. Deuren in rondboogportiek. Onder de bovenste vensters houten bloembakken. Mansardedak. Romaanse dakpannen. Ligusterhaag, berk en coniferen. Gaafheid. Karakteristiek.
(foto 5)

Alphenstraat, v.

16;18
Pastorie Pastorie
1836
Neo-Classicistische elementen